

Tempel en offers

Jozef en Maria offerden twee duiven in de Tempel na Jezus' geboorte (Luc.2:22-39). Fresco van Giotto, Padua, ca. 1304.

Het eerste offer in de Schrift is dat van Abel en Kain. We weten waar het toe leidde. Gods voorkeur voor Abel blijft onopgehelderd, zoals ook voor de verkiezing van Abraham en Jacob geen verklaring bestaat. Maar vanaf Abraham wordt het offer het teken bij uitstek van het verbond met God. Opmerkelijk genoeg is de kernbetekenis van offeren in het Hebreeuws niet 'geven' of 'uitruilen', maar 'naderen'. Hoe is God te naderen? Het Bijbelse antwoord is: met datgene wat voor jou het meest essentieel is. Denk aan Gen. 22, het offer van Isaac!

EÉN OFFERPLAATS

God laat zich aanvankelijk nog op veel plaatsen benaderen. Jacob wijdt een steen te Bethel (Gen. 28:17), want 'de Heer is op deze plaats en ik wist het niet'. Salomon wijdt de Eerste Tempel in Jeruzalem in, waarvan de twee Stenen Tafelen, symbool van het verbond tussen God en Israël, de allerheiligste kern vormen. Salomons gebed bij de inwijding verwoordt een ultieme paradox (1 Kon. 8:27): 'Maar zou God werkelijk op aarde wonen? Zelfs de hemel en de hemel der hemelen kunnen U niet bevatten! Hoeveel minder is dit huis dat ik gebouwd heb'. Dat God niettemin hier zijn woning ('miskán', tabernakel) kiest, toont zijn uitverkiezing van Israël.

Nog lang heeft Jeruzalem de concurrentie van andere cultusplaatsen moet dulden. De uiteindelijke concentratie op Jeruzalem kwam voort uit strijd van de profeten tegen afgoderij. Het Bijbelse monotheïsme correleerde derhalve met een unieke offercultus.

We vinden dit terug in Deuteronomium: 'U moet alle plaatsen waar de volken die u verdrijft hun goden vereren, met de grond gelijk maken, of zij nu op hoge bergen, op heuvels of ergens onder een groene boom liggen(...). Alleen de plaats die de HEER uw God uit al uw stammen uitkiest, om daar zijn naam te vestigen en daar te verblijven, die plaats moet u opzoeken en daar alleen moet u heengaan. Daarheen moet u uw brandoffers en slachtoffers brengen, uw tienden en andere bijdragen, uw gelofteoffers en uw vrije

gaven, evenals de eerstgeborenen van uw runderen en uw kleinvee.' (Deut. 12:1-6).

VERWOESTING EN GEDACHTENIS

Onder de Hasmoneeën, in tweede eeuw voor Christus, wordt de Tempel het centrum van het Joodse leven. Dat vindt zijn uitdrukking in een jaarlijkse tempelbelasting – de halve sjekel – en in pelgrimsfeesten: Pesach, het Paasfeest, Sjavoet, het Wekenfeest zeven weken daarna, en in het najaar Soekkot, het Loofhuttenfeest. De Tempel wordt een machtig en rijk instituut, wat zichtbaar wordt in de megalomane verbouwing onder Herodes de Grote. De 'Klaagmuur', een foutieve naam voor de westelijke steunmuur van het immense Tempelplatform, is het enige restant van dit wereldwonder.

Jezus bezoekt de Tempel meermalen. Daar vinden de dramatische gebeurtenissen plaats die leiden tot zijn arrestatie en dood. Zijn voorzegging, dat geen steen van de illustere Tempel op de andere zal blijven (Mar.13:1-2; Mat. 13:1-2; Luc. 21:5-6) heeft een parallel bij Josefus (Joodse Oorlog 6.300-309) in een bericht over een zeker Jezus, zoon van Ananias, die vier jaar voor de verwoesting de ondergang profeteert.

En inderdaad – net als de verbouwing is afgerond, breekt de oorlog uit die leidt tot de verwoesting in het jaar 70 CE. Sindsdien herdenkt men op Tisja BeAv met rouw en vasten deze en alle volgende nationale catastrofes van het Joodse volk. De gedachtenis aan de Tempel vindt expressie in de symboliek binnenshuis, door iets van het huis ongeverfd te laten, of in een ritueel breken van glas tijdens de bruiloft. Niet voor niets zegt men dan ook de 'zeven zegenspreuken', waarin de hoogste vreugde van het huwelijk is verbonden met het verdriet om de verwoesting van de Tempel.

DE TEMPELOFFERS

De offerdienst in de Eerste Tempel (van Salomo) verliep in stilte, in de Tweede Tempel vergezelden psalmen de pries-

terlijke dienst (Misjna Tamid 7:4). We zien dan ook een verbreding van de betrokkenheid bij de offercultus. Priesters, die in afdelingen in het gehele land woonden, verrichtten tweemaal per jaar dienst in de Tempel. De achterblijvende gemeenschap hield thuis openbare Toralezingen (Misjna Ta'aniet 4:1-2). Ook in de Tempel begeleidden gebeden het dagelijkse offer, waarbij priesters en ook andere Joden aanwezig waren (Misjna Tamid 5:1; Luc 1:10!). De kern van de Tempelcultus was het dagelijkse offer ('tamied') in de ochtend en avond. Offers zijn equivalent voor een goede maaltijd, opgedragen aan de godheid. Hierin is de Bijbelse religie niet uniek. Hoofdzak van ieder offer was het bloed, dat rond het altaar werd geplengd. Vet en ingewanden van een offerdier (schaap, rund), beschouwd als het beste deel, werden met zout, olie en wijn volledig verbrand op het altaar. Het resterende vlees was voor de priesters. Ook vonden offers plaats van de 'eerstelingen van de oogst' of 'bikkoeriem'. Symbolisch waren twee toonbroden, die op een tafel liggen en wekelijks werden ververst. Op Sjabbat en feestdagen werden aanvullende offers gebracht ('moesaf'). De hoogtepunten in dit heilige slachthuis waren ongetwijfeld Pesach, wanneer lammeren werden geslacht, en Soekkot, waarbij runderen werden geofferd.

Tenslotte kende de Tweede Tempel nog een merkwaardig waterritueel, waarbij in een atmosfeer van dans en vrolijkheid water werd uitgegoten over het altaar (Misjna Soekka 5; Tosefta Soekka 4:1-5). Dit gebruik, aan het slot van het Loofhuttenfeest, verklaart mogelijk Joh. 7:37-39, waar Jezus tijdens het slot van een groot feest spreekt over stromen van water.

Curieus is het ritueel van de twee 'zondebokjes' op Grote Verzoendag (Lev. 16:9-10), dat eigenlijk geen offer was maar een substitutieritueel. Het tweede bokje wordt met een paars gekleurd lint om de woestijn in gestuurd, terwijl het eerste wordt verbrand. Zo werden de overtredingen van Israël verzoend.

Individuele offers omvatten verplichte gaven na het eindigen van het nazireaat (Num. 6; Hand. 21:26) of bij de geboorte van een kind. Voor de armen voldeden twee duiven (Lev. 12:8), zoals voor Maria na de geboorte van Jezus (Luc. 2:22-24). Waarschijnlijk spaarde men dergelijke offers op om ze tijdens een pelgrimstocht te volbrengen.

De theologie van offers is drieledig. Ze kunnen dank uitdrukken voor de goede gaven, of een smeekbede om regen en vruchtbaarheid van het land begeleiden. Tenslotte kunnen ze verzoenend werken bij overtredingen.

KRITIEK OP DE TEMPELDIENST

De offerdienst ontmoette herhaaldelijk diepe argwaan waar het zijn effectiviteit betrof. Profeten als Amos fulmineerden tegen offerdienst die niet gepaard ging met gerechtigheid (Am. 4:4-5). Ezechiël bevat gedetailleerde visioenen van een ideale Tempel en dito offerdienst, maar ook vernietigende kritiek. Sommige groepen in het vroege Jodendom hebben zich afgekeerd van de Tempel en de Sadduceese priesterklasse. Velen achtten de cultus onrein en corrupt, onder meer vanwege aanpassing aan Griekse en Romeinse heersers. Qumran en de Essenen zijn hiervan de bekendste voorbeelden, maar ook de kring rond Johannes de Doper kan hiertoe worden gerekend. In zulke kringen ontstond de gedachte dat de heiligheid van de Tempel zich ook kon manifesteren in een geheiligd gemeenschapsleven. Deze idee lezen we, in geïndividualiseerde vorm, terug bij Paulus (I Kor. 3:16-17).

TRANSFORMATIE VAN RITUELEN

Na de verwoesting van de Tweede Tempel transformeerden de Rabbijnen het Jodendom van Tempel naar tekst, van offercultus naar Torastudie. Verzoening en mystieke nabijheid waren niet langer gebonden aan het altaar.

Zo opent de Misjna, de schriftelijke neerslag van de mondelinge leer, met de vraag wanneer men 's avonds het Sje-ma, het 'Hoor Israël', moet zeggen: vanaf het moment dat de priesters hun huizen ingaan om van hun *teruma*-offer te eten, tot het einde van de eerste wacht. (Misjna Berachot 1:1). Beide tijdsaanduidingen verwijzen naar tempelrituelen; dit tweemaal daags gearticuleerde gebed vervangt het dagelijkse Tempeloffer. Daarmee wordt het gebed tot volwaardige eredienst.

Ook verzoening bleek buiten de offerdienst mogelijk. Toen rabbi Joshua de Tempel in puin zag, zei hij: 'Wee ons vanwege dit Huis, de plaats waar men verzoening bewerkstelligde voor de overtredingen van Israël, dat nu verwoest is! Maar Rabban Johanan ben Zakkai sprak, verwijzend naar Hosea 6:6: 'Vrees niet, want er is een middel van verzoening dat daaraan gelijk is, en wat is het? Daden van liefde, zoals is gezegd, 'Erbarmen verlang Ik en geen offers.' (Avot de Rabbi Nathan, a 4/b8, ed. Schechter 11a).

LEVENDE HERINNERING

Liefdewerken, waaronder het begeleiden van de bruid, het begraven van doden, het voeden van hongerigen, het uithuwelijken van weeskinderen of het loskopen van gevangenen, gelden nog altijd als effectieve manieren om met God in het reine te komen. Binnen deze religieuze ethiek definieert men de huistafel als een herinnering aan het altaar in de Tempel. Gasten aan tafel komen altijd onverwacht; zout en brood mogen in traditionele huishoudens dan ook nimmer ontbreken.

De Rabbijnen zien Torastudie als plaats waar God zich openbaart: 'Waar tien bijeen zitten en zich bezig houden met de woorden van Tora, daar woont de Sjechina (Goddelijke Presentie) in hun midden, zoals is gezegd, 'God zit in de vergadering van goden' (Ps. 82:1), aldus rabbi Chalافتa ben Dosa van Kfar Chananja. En hoe weten we dat dit zelfs geldt voor één? 'Op elke heilige plaats waar Ik mijn naam zal openbaren, zal Ik naar u toe komen en u zegenen.' (Ex. 20:24; Misjna Avot 3:6).

Toch verdwijnt de Tempel niet uit het bewustzijn, integendeel. Men bestudeert offerteksten en bidt om herbouw. Die is nu deel van de Messiaanse verlossing, verwoord in het Achttiengebied, waarbij de Tempel symbool is voor nationaal herstel en een kosmische theocratie.

Maar het is het christendom dat de Tempeltaal daadwerkelijk reactiveert. De concentratie van de verzoening in Jezus' marteldood leidde vanaf de tweede eeuw tot een nieuwe offercultus, zij het zonder bloed. In de nieuwe priesterklasse, priesterlijke kledij, de rond het offer geordende liturgie en rituele reinheidswetten zien we een opmerkelijke transpositie van oude, Bijbelse cultusregels. Ook de inrichting van kerken verraadt een teruggrijpen op de Tempel. Waar in het Jodendom het altaar transformeerde tot huistafel, verscheen dat altaar in het christendom weer in de kerk.

ERIC OTTENHEIJM